

Zbigniew Mitura

Tempo i kierunki aktywizacji gospodarczej regionu lubelskiego w okresie trzydziestolecia

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 13-14,
19-35

1979-1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XIII/XIV, 2

SECTIO H

1979/1980

Instytut Ekonomiki Produkcji, Organizacji i Zarządzania
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Z b i g n i e w M I T U R A

**Tempo i kierunki aktywizacji gospodarczej regionu lubelskiego
w okresie trzydziestolecia**

Темп и направления активизации экономики Люблинского региона в период
тридцатилетия ПНР

The Rate and Directions of Economic Activization of the Lublin Region in the
Thirty Years of the Polish People's Republic

I. W okresie międzywojennym Lubelszczyzna była jednym z najslabiej rozwiniętych gospodarczo regionów kraju. Wielkość produkcji podstawowych działów wytwarzania, ich wzajemne relacje, jak też stopień rozwoju infrastruktury gospodarczej i społecznej wskazywały na znaczne opóźnienie gospodarki Lubelszczyzny w stosunku do pozostałego obszaru kraju. Na znaczny stopień opóźnienia regionu lubelskiego w rozwoju społeczno-gospodarczym wskazywały zwłaszcza następujące zjawiska: 1) wybitnie rolniczy charakter gospodarki, przejawiający się w dużej przewadze mało wydajnego i zacofanego rolnictwa; 2) bardzo niski poziom uprzemysłowienia regionu, wyrażający się w braku nowoczesnego przemysłu oraz w przewadze drobnej, rozproszonej, mało wydajnej produkcji rzemieślniczej; 3) niedostatecznie rozwinięta infrastruktura gospodarcza i społeczna, zwłaszcza w zakresie sieci komunikacyjnej, urządzeń komunalnych, socjalnych i kulturalnych; 4) niski poziom zatrudnienia poza rolnictwem i związane z tym zjawisko znacznego przeludnienia wsi lubelskiej; 5) szereg innych dysproporcji strukturalnych, charakterystycznych dla regionów słabo rozwiniętych.¹ Druga wojna światowa i okupacja hitlerowska pogłębiły dysproporcje w rozwoju społeczno-gospodar-

¹ Por. w tej kwestii: M. Wałeszko: *Zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego (1950—1970)*, „Rocznik Lubelski”, 1969, XII, s. 66 i n.

czym poszczególnych regionów kraju. Wysokie straty wskutek działań wojennych i rabunkowej gospodarki okupanta poniosła zwłaszcza gospodarka Lubelszczyzny.² Opracowanie zmierza do ukazania stanu gospodarki Lubelszczyzny w okresie startu do socjalistycznej industrializacji, podstawowych kierunków aktywizacji gospodarczej tego regionu oraz stopnia awansu gospodarczego w okresie trzydziestolecia PRL.

Znaczny stopień opóźnienia Lubelszczyzny w rozwoju społeczno-gospodarczym znajduje zwłaszcza odzwierciedlenie w strukturze gospodarki tego regionu. Podstawowe znaczenie dla oceny poziomu gospodarki Lubelszczyzny, tempa jej rozwoju i kierunków aktywizacji gospodarczej mają przemiany zachodzące w jej makrostrukturze, a więc relacje między trzema wielkimi sektorami: 1) rolnictwem i leśnictwem — zaliczanymi do sektora I, 2) przemysłem i budownictwem — zaliczanymi do sektora II, 3) szeroko pojętą sferą usług zaliczaną do sektora III.³ Relacje te będą głównym przedmiotem analizy. Przemiany w makrostrukturze gospodarki regionu lubelskiego zilustrowane zostaną wielkością i strukturą: nakładów inwestycyjnych, zatrudnienia i produkcji. Szczególnie istotne znaczenie dla tak prowadzonej analizy ma porównanie zmian w makrostrukturze gospodarki regionu z analogicznymi zmianami w makrostrukturze gospodarki kraju. W celu uzyskania porównywalności danych w opracowaniu wykorzystana została oficjalna statystyka Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie oraz Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Lublinie.⁴

Rzecz jasna, przyjęta w opracowaniu metoda porównawcza może budzić pewne zastrzeżenia. Struktura gospodarki kraju nie może być bowiem traktowana jako wzorzec docelowy dla rozwoju poszczególnych regionów kraju. Byłoby to sprzeczne z istotą i funkcją regionu gospodarczego związaną ze specjalizacją regionów. Niemniej trudno jest znaleźć lepszy punkt odniesienia dla oceny charakteru i tempa przemian społeczno-gospodarczych dokonujących się w regionie. Jeśli nadto uwzględnimy fakt, że przemiany w makrostrukturze gospodarki odzwierciedlają najbardziej ogólne tendencje rozwojowe, to metodę taką uznamy za poprawną.

II. Gospodarka każdego regionu nie stanowi układu zamkniętego. Rozwój każdego regionu gospodarczego jest ściśle powiązany z rozwojem

² Por. M. Waleszko, Z. Mitura: *Zarys rozwoju gospodarczego Lubelszczyzny w latach 1944—1959*, Lublin 1959, s. 29.

³ Por. na ten temat: J. Górski: *Postęp techniczny a przemiany strukturalne w gospodarce* [w:] *Wpływ przemian w strukturze gałęziowej i przestrzennej na wzrost gospodarczy*, cz. I, Łódź 1974, s. 332.

⁴ Z tego też powodu dane statystyczne wykorzystane w opracowaniu nie są pełne.

społeczno-gospodarczym całego kraju. W teorii regionalnego rozmieszczenia sił wytwórczych występuje dylemat: 1) czy rozwój gospodarczy regionów słabiej rozwiniętych gospodarczo powinien się dokonywać w sposób kompleksowy, uwzględniający harmonijny rozwój wszystkich dziedzin wytwarzania, jak to ma miejsce w aktywizacji gospodarczej krajów słabiej rozwiniętych. Za taką koncepcją rozmieszczenia sił wytwórczych przemawiają argumenty socjalno-egaitarne, uzasadniające potrzebę wyrównywania dysproporcji międzyregionalnych w kraju oraz dysproporcji wewnątrzregionalnych; 2) czy rozwój regionów słabiej rozwiniętych gospodarczo powinien się dokonywać w oparciu o specjalizację produkcji. Za taką koncepcją rozwoju przemawiają względy racjonalnego rozmieszczenia sił wytwórczych, a zatem argumenty typu ekonomicznego. Wybór takiej możliwości rozwoju oznacza, że w pierwszej kolejności powinny się rozwijać te dziedziny produkcji, które charakteryzują się niższymi kosztami wytwarzania. Powyższe koncepcje rozmieszczenia sił wytwórczych w kraju w skrajnych postaciach sprowadzają się do problemu koncentracji lub rozproszenia działalności gospodarczej. W związku z tym w polityce rozmieszczenia sił wytwórczych w kraju poszukuje się ekonomicznie i społecznie uzasadnionego kompromisu między zadaniem osiągnięcia najwyższych i najszybszych efektów ekonomicznych z tytułu lokalizacji a zadaniem wyrównywania regionalnych różnic rozwojowych.⁵

W polityce regionalnego rozmieszczenia sił wytwórczych w Polsce powyższy dylemat rozwiązywany był rozmaicie. W okresie początkowego przyspieszenia rozwoju gospodarki (okres planu sześcioletniego) realizowana była zasada równomiernego rozmieszczenia sił wytwórczych oraz zasada wszechstronnego rozwoju poszczególnych regionów. Realizacja tych zasad była swego rodzaju antytezą zasady nierównomiernego rozmieszczenia sił wytwórczych w kapitalizmie, wynikającej z prawa nierównomiernego rozwoju gospodarki kapitalistycznej. Powyższe zasady regionalnego rozmieszczenia sił wytwórczych harmonizowały ponadto z realizowaną wówczas strategią ekstensywnego rozwoju gospodarki, w której ilościowe kryteria wzrostu przeważały nad jakościowymi.

Polityka równomiernego rozmieszczenia sił wytwórczych w kraju stworzyła podstawy dla przyspieszonego rozwoju regionów słabo rozwiniętych, niemniej miała ona także ujemne konsekwencje. Przejawiały się one w obniżaniu efektywności nakładów inwestycyjnych wskutek nieliczenia się z wymogami rachunku ekonomicznego oraz w niedoinwestowaniu rolnictwa wskutek forsownego uprzemysłowienia kraju, co w kon-

⁵ Por. S. M. Za w a d z k i: *Podstawy planowania regionalnego*, Warszawa 1969, s. 179, i d.: *Analiza struktury przestrzennej przemysłu w Polsce Ludowej*, Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, PAN, t. X, Warszawa 1965, s. 27.

sekwencji prowadziło do zachwiania równowagi ogólnej w gospodarce kraju oraz poważnych napięć w gospodarce. Dlatego w ostatnich latach planu sześcioletniego ta koncepcja została odrzucona i zastąpiona przez racjonalne rozmieszczenie sił wytwórczych. Oznacza to szersze wykorzystanie rachunku ekonomicznego jako kryterium rozmieszczenia sił wytwórczych, a co za tym idzie — szersze uwzględnienie potrzeby specjalizacji regionów w tych dziedzinach, dla rozwoju których mają one korzystne warunki.⁶

W przypadku specjalizacji regionu powstaje drugi dylemat, czy podstawowym czynnikiem dynamizującym rozwój gospodarki powinien być przemysł, czy też może nim być inny dział gospodarki narodowej, na przykład rolnictwo. Jak wskazywano wyżej, cechą regionów słabo rozwiniętych jest wybitnie rolniczy ich charakter. Dlatego rozwój gospodarczy tych regionów wiązano do niedawna wyłącznie z uprzemysłowieniem, będącym synonimem gospodarki rozwiniętej. Obecnie coraz powszechniej uważa się, że koncepcja likwidacji zacotania w oparciu o uprzemysłowienie jest słuszna w odniesieniu do aktywizacji gospodarczej krajów słabo rozwiniętych, nie ma natomiast zastosowania w odniesieniu do aktywizacji gospodarczej regionów wewnątrz kraju. W odniesieniu do takich regionów uważa się, że funkcje aktywizacji gospodarczej może spełniać także nowoczesne rolnictwo wraz z kompleksem gospodarki żywnościowej.⁷

Powyższe koncepcje aktywizacji regionów gospodarczo słabo rozwiniętych znalazły odzwierciedlenie w rozwoju społeczno-gospodarczym Lubelszczyzny oraz w przemianach w makrostrukturze tego regionu. Największe zmiany w strukturze gospodarczej regionu lubelskiego w omawianym okresie spowodował dynamicznie rozwijający się przemysł, w wyniku czego nastąpiły radykalne zmiany w relacjach między dwoma podstawowymi działami wytwarzania: przemysłem i rolnictwem. Znalazło to odzwierciedlenie w relacjach między analizowanymi w pracy sektorami gospodarczymi.

⁶ Por. B. Minc: *Ekonomia polityczna socjalizmu*, PWN, Warszawa 1963, s. 207 i n., K. Secomski: *Wstęp do teorii rozmieszczenia sił wytwórczych*, Warszawa 1956, s. 55, id.: *Współczesne problemy i tendencje rozwojowe teorii gospodarki przestrzennej*, „*Ekonomista*”, 1972, nr 2, s. 254, id.: *Elementy polityki ekonomicznej*, Warszawa 1970, s. 48 i n. S. M. Zawadzki: *Podstawy planowania regionalnego*, Warszawa 1969, s. 171.

⁷ Por. na ten temat wywody A. Wosia: *Zarys koncepcji rozwoju regionu w oparciu o kompleks gospodarki żywnościowej* oraz F. Danilczuka: *Model kompleksu gospodarki żywnościowej a rozwój regionu słabo rozwiniętego* [w:] *Problemy aktywizacji regionów słabo rozwiniętych* (materiały na konferencję naukową), Lublin 1973 oraz Zawadzki: *ibid.*, s. 173.

III. Podstawowym czynnikiem określającym tempo rozwoju społeczno-gospodarczego regionu jest wielkość i struktura nakładów inwestycyjnych. Porównanie dynamiki i struktury nakładów inwestycyjnych w regionie lubelskim z analogicznymi wskaźnikami dla kraju pozwala wnioskować o tempie likwidacji opóźnień w rozwoju społeczno-gospodarczym regionu w stosunku do pozostałego obszaru kraju. Globalnie rzecz biorąc dynamika nakładów inwestycyjnych w regionie lubelskim w latach 1950—1974 nie odbiegała w zasadzie od średnich nakładów inwestycyjnych w kraju (tab. 1).

Szczególnie wysoka dynamika nakładów inwestycyjnych w regionie lubelskim i w całym kraju przypadła na lata 1950—1960 (wzrost 255%). Wysokie nakłady inwestycyjne w tym okresie w regionie lubelskim przeznaczane były głównie na budowę wielkich zakładów przemysłowych

Tab. 1. Dynamika nakładów inwestycyjnych w woj. lubelskim i kraju w latach 1950—1974
Dynamics of investment expenditures in the Lublin voivodeship and in the country in the years 1950—1974

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Lubelskie
Nakłady inwestycyjne w gospodarce uspołecznionej w cenach z 1956 r. 1955=100	1955	174	160
	1960	255	254
Nakłady inwestycyjne w gospodarce narodowej w cenach z 1961 r. dla lat 1971—74 z 1971 r. 1961=100	1965	130,6	164,5
	1970	194,6	228,4
1965=100	1970	149,0	135,9
1971=100	1974	189,0	158,3
W tym przemysł:			
1961=100	1965	133,0	309,3
	1970	192,1	283,8
1965=100	1970	144,5	91,8
1971=100	1974	208,6	204,6
Rolnictwo			
1961=100	1965	164,8	136,7
	1970	240,6	262,5
1965=100	1970	146,0	192,0
1971=100	1974	157,1	128,9
Nakłady inwestycyjne w przeliczeniu na 1 mieszkańca w cenach z 1971 r.	1961—65	100,0	73,8
	1966—70	100,0	87,2
	1971—74	100,0	76,6

Źródło: *Rocznik statystyczny GUS*: 1961, tabl. 11 (100), s. 76; 1973, tabl. 9 (21), s. 144; 1972, tabl. 11 (127), s. 142; 1974, tabl. 11 (182), s. 189; 1975, tabl. 14 (193), s. 138 i tabl. 15 (194), s. 139; *Rocznik statystyczny inwestycji i środków trwałych*, 1971, tabl. 37 (61), s. 82; 1972, tabl. 10, s. 10 (obliczenia własne).

i rozbudowę infrastruktury społecznej. W wyniku realizacji polityki intensywnego uprzemysłowienia zlokalizowano tu kilka dużych zakładów przemysłu metalowego, które przyspieszyły proces urbanizacji i stworzyły warunki dla migracji dużych nadwyżek siły roboczej z rolnictwa do przemysłu. Wielkie inwestycje przemysłowe realizowane na Lubelszczyźnie w ramach planu sześcioletniego miały ponadto znaczenie dynamizujące dla rozwoju pozostałych działów gospodarki narodowej, stanowiły swego rodzaju „pierwsze pchnięcie” dla rozwoju gospodarki regionu.

W latach 1960—1970 ogólne rozmiary nakładów inwestycyjnych rosły nieco wolniej. W rozmiarach globalnych dynamika nakładów inwestycyjnych w regionie lubelskim przewyższała w tym okresie średnie nakłady inwestycyjne w kraju o 34 pkt. W przeliczeniu jednak na 1 mieszkańca była ona niższa w porównaniu ze średnią krajową. Jeśli nakłady inwestycyjne w kraju na 1 mieszkańca przyjąć za 100, to w województwie lubelskim w latach 1961—1965 wyniosły one 73,8%, w latach 1966—1970 — 87,2%. W strukturze nakładów inwestycyjnych na przemysł i rolnictwo znalazła odzwierciedlenie realizowana w latach sześćdziesiątych polityka ekonomiczna państwa, zmierzająca do zapewnienia miejsc pracy licznym rocznikom wchodzącym w wiek produkcyjny, rekrutującym się z tzw. wyżu demograficznego. Na lata 1960—1965 przypada druga faza industrializacji, która w regionach słabiej rozwiniętych — takich jak województwo lubelskie — realizowana była pod hasłem aktywizacji gospodarczej tych regionów. Miało to na celu maksymalne wykorzystanie zasobów miejscowych dla zwiększenia liczby stanowisk pracy oraz wzrostu produkcji rynkowej. Jednocześnie zarysowująca się coraz wyraźniej dysproporcja między rozwojem przemysłu i rolnictwa i związane z nią ujemne zjawiska w postaci napięć rynkowych wymagały przyspieszenia rozwoju rolnictwa. Znalazło to odzwierciedlenie w strukturze nakładów inwestycyjnych w postaci szybszej dynamiki nakładów na rozwój rolnictwa niż przemysłu.⁸ W regionie lubelskim struktura nakładów inwestycyjnych na przemysł i rolnictwo zniekształcona została w omawianym okresie przez wysoką koncentrację nakładów na rozwój przemysłu chemicznego, związaną z budową Zakładów Azotowych w Puławach. W związku z tym w regionie lubelskim dynamika nakładów inwestycyjnych na rozwój przemysłu przewyższała dynamikę nakładów na rozwój rolnictwa. Niemniej jednak już w tym okresie w strukturze przemysłu nastąpiło przesunięcie w kierunku rozwoju gałęzi wytwarzania powiązanych z miejscową bazą

⁸ Por. *Problemy rozwoju gospodarczego Polski Ludowej 1944—64*, pod red. K. Secomskiego, Warszawa 1965, s. 26 oraz R. Cheliński: *Etapy rozwoju gospodarczego Polski Ludowej [w:] Ekonomia polityczna socjalizmu — wybór tekstów*, Warszawa 1971, s. 49 i n.

surowcową, a zwłaszcza z bazą surowcową i potrzebami rolnictwa.⁹ Jednocześnie w latach 1965—1970 miała miejsce w regionie lubelskim stosunkowo wysoka koncentracja nakładów inwestycyjnych na rozwój rolnictwa, które w tym okresie znacznie przewyższyły nakłady na rozwój przemysłu. Było to związane ze zmianą koncepcji rozwojowej gospodarki regionu lubelskiego. Począwszy od końca lat sześćdziesiątych w rozwoju społeczno-gospodarczym regionu lubelskiego wiodącą pozycję zaczyna zajmować rolnictwo i dziedziny integralnie z nim związane. Za taką koncepcją rozwoju gospodarki regionu lubelskiego przemawiają ważne argumenty: 1) w polityce ekonomicznej państwa rolnictwo — z uwagi na jego niewystarczająco wysoki poziom rozwoju, a jednocześnie duże znaczenie w gospodarce narodowej — należy do jednej z bardziej preferowanych dziedzin wytwarzania; znajduje to odzwierciedlenie w polityce rolnej, stwarzającej korzystne warunki dla rozwoju produkcji rolnej; 2) region lubelski ma szczególnie korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa (warunki przyrodniczo-glebowe i demograficzne), a także wystarczająco rozbudowaną infrastrukturę gospodarczą i społeczną; 3) równolegle z rozwojem rolnictwa dokonuje się rozwój dziedzin integralnie z nim związanych, zaliczanych do kompleksu gospodarki żywnościowej (przemysłu wytwarzającego środki produkcji dla rolnictwa, przemysłu rolno-spożywczego, bazy usługowej dla rolnictwa), co umożliwia harmonijny, kompleksowy rozwój całej gospodarki regionu.¹⁰

W latach 1971—1975 nastąpiło wydatne przyspieszenie społeczno-gospodarczego rozwoju kraju, w tym także regionu lubelskiego, będące następstwem realizacji programu nakreślonego na VI Zjeździe Partii. Znalazło ono odzwierciedlenie w dynamice wzrostu nakładów inwestycyjnych, które średnio w kraju wzrosły w latach 1971—1974 o 89%, w woj. lubelskim o 58%. W związku z koniecznością intensyfikacji metod wytwarzania, a co za tym idzie potrzebą technicznej rekonstrukcji wszystkich dziedzin wytwarzania, szybsza dynamika wzrostu cechowała nakłady na rozwój przemysłu (wzrost w kraju i woj. lubelskim o ponad 100%) niż rolnictwa (wzrost w kraju o 87%, w woj. lubelskim o 29%). W okresie tym w regionie lubelskim zarysowało się wyraźnie niewystarczające tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych na rozwój rolnictwa oraz niski udział regionu lubelskiego w nakładach inwestycyjnych w kraju w przeliczeniu na 1 mieszkańca, które w latach 1971—1974 kształtowały się na poziomie 76,6%.

W podsumowaniu powyższych uwag należy stwierdzić, że realizowana w okresie trzydziestolecia PRL polityka inwestycyjna, preferująca z róż-

⁹ Por. A. Kierek: *Gospodarka woj. lubelskiego [w:] Rozwój województwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1971, s. 158.

¹⁰ Por. W o ś: *op. cit.*, s. 7.

nym natężeniem rozwój przemysłu, spowodowała istotne zmiany w strukturze gospodarczej zarówno regionu, jak też całego kraju. Znalazło to odzwierciedlenie w relacjach między analizowanymi w pracy sektorami gospodarczymi.

IV. Powyższe tendencje rozwoju społeczno-gospodarczego regionu lubelskiego jeszcze dokładniej ilustrują zmiany w strukturze nakładów inwestycyjnych przeznaczanych na rozwój poszczególnych sektorów (tab. 2). Porównanie struktury nakładów inwestycyjnych w regionie lubelskim z przeciętnymi nakładami w kraju wskazuje na: 1) znacznie wyższy i rosnący udział nakładów inwestycyjnych w regionie lubelskim, skierowanych na rozwój sektora I; 2) znacznie niższy i zarazem malejący udział nakładów inwestycyjnych skierowanych na rozwój sektora II; 3) zbliżony poziom nakładów inwestycyjnych w sektorze III, obejmującym pozostałe działy gospodarki narodowej: transport, obrót towarowy, gospodarkę komunalną i mieszkaniową, oświatę, naukę i kulturę, ochronę zdrowia i opiekę społeczną. Oznacza to po pierwsze — wzrost znaczenia rolnictwa w gospodarce regionu oraz po drugie — szybsze wyrównywanie dysproporcji regionalnych w dziedzinie rozbudowy infrastruktury społecznej i sfery usług niż w dziedzinie podstawowych działów produkcji materialnej: rolnictwa i leśnictwa oraz przemysłu i budownictwa.¹¹

Dynamika i struktura nakładów inwestycyjnych odzwierciedla pewien aspekt zmian w strukturze gospodarki, a mianowicie przyrosty środków trwałych w poszczególnych sektorach, powstające w wyniku nakładów inwestycyjnych. Dokładniejszy obraz zmian w strukturze gospodarki można uzyskać porównując, strukturę wartości brutto środków trwałych za-

Tab. 2. Nakłady inwestycyjne według sektorów gospodarki narodowej w latach 1961—1974 (w procentach)

Investment expenditures by sectors of national economy in 1961—1974 (in per cent)

Sektor	Polska			Lubelskie		
	1961—65	1966—70	1971—74	1961—65	1966—70	1971—74
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
W tym:						
sektor I	14,0	15,8	14,2	23,5	26,1	26,5
sektor II	45,1	44,7	48,0	33,8	36,7	31,8
sektor III	40,9	39,9	37,8	42,7	37,2	41,7

Ceny z 1961 r., dla lat 1971—1974 ceny z 1971 r.

Źródło: *Rocznik statystyczny GUS*: 1971, tabl. 11 (149), s. 156; 1973, tabl. 10 (122), s. 145; 1975, tabl. 15 (194), s. 139.

¹¹ Por. postulaty tego typu w pracy: B. Winiarski: *Czynniki i etapy podnoszenia intensywności gospodarki obszarów nierozwiniętych* [w:] *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, Warszawa 1965, s. 4.

angażowanych w poszczególnych sektorach gospodarki (tab. 3). Z porównania tego wyniku, że w strukturze gospodarki regionu lubelskiego, a także i kraju zachodzą zmiany charakterystyczne dla gospodarki uprzemysławianej, tzn. zwiększa się udział wartości brutto środków trwałych w przemyśle, zmniejsza natomiast w rolnictwie. Charakterystyczną właściwością regionu lubelskiego jest znacznie wyższy niż przeciętnie w kraju odsetek środków trwałych zaangażowanych w rolnictwie i leśnictwie, z uwagi na dominującą nadal pozycję tego sektora w gospodarce regionu, natomiast niższy w przemyśle i budownictwie.

Tab. 3. Struktura wartości brutto środków trwałych według sektorów w latach 1960—1973, w cenach bieżących (w procentach)
Structure of gross fixed assets in per cent by sectors in 1960—1973 in current prices (in per cent)

Sektory	Polska				Lubelskie			
	1960	1965	1970	1973	1960	1965	1970	1973
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
W tym:								
sektor I	29,9	27,3	25,6	24,6	45,7	42,4	38,7	38,7
sektor II	22,1	25,5	29,2	31,9	13,5	15,9	22,8	23,6
sektor III	48,0	47,2	45,2	43,5	40,8	41,7	38,5	37,7

Ź r ó d ł o: *Rocznik statystyczny inwestycji i środków trwałych*: 1970, tabl. 27 (210), s. 319; 1972, tabl. 36 (227), s. 364; *Rocznik statystyczny GUS* 1975, tabl. 27 (206), s. 149; *Rocznik statystyczny woj. lubelskiego* 1974, tabl. 16 (82), s. 82 (obliczenia własne).

Dotychczasowe porównania ukazują rozmieszczenie środków trwałych w gospodarce w przekroju sektorowym, nie ilustrują natomiast rozmieszczenia środków trwałych w przekroju regionalnym, to jest udziału gospodarki regionu lubelskiego w krajowych zasobach środków trwałych. Biorąc pod uwagę ten aspekt zagadnienia należy stwierdzić, że stopień nasycenia środkami trwałymi poszczególnych sektorów gospodarki regionu lubelskiego jest nadal znacznie niższy niż przeciętnie w kraju (tab. 4). Jeśli wartość brutto środków trwałych w kraju przyjąć za 100, to w regionie lubelskim wynosiła ona w latach 1960—1973 od 3,6 do 4,2% (w poszczególnych sektorach występowały dość znaczne odchylenia), podczas gdy obszar województwa zajmował około 7,9% powierzchni kraju, zaludnienie zaś około 5,8 ogólnego stanu ludności w kraju. W przeliczeniu na 1 km² nasycenie środkami trwałymi w regionie lubelskim było w 1973 r. niemal o połowę niższe niż przeciętnie w kraju, w przeliczeniu na 1 mieszkańca niższe o jedną czwartą. Znaczne opóźnienia występowały zarówno w rozbudowie potencjału wytwórczego, jak i bazy socjalno-bytowej i kulturalno-oświatowej służącej zaspokojeniu potrzeb społeczeństwa.

Tab. 4. Udział wartości brutto środków trwałych regionu lubelskiego w wartości brutto środków trwałych kraju według sektorów w latach 1960—1973 (ceny bieżące)
Contribution of the gross fixed assets value of the Lublin region in the gross fixed assets value of the country by sectors in 1960—1973 (current prices)

Wyszczególnienie	1960	1965	1970	1973
	Polska = 100			
Powierzchnia	7,9	7,9	7,9	7,9
Ludność	6,0	6,0	5,9	5,8
Wartość brutto środków trwałych ogółem	3,6	3,7	4,1	4,2
W tym:				
sektor I	4,5	4,7	5,0	5,3
sektor II	2,5	2,7	3,1	2,9
sektor III	3,5	3,7	3,8	4,0

Źródło: *Rocznik statystyczny inwestycji i środków trwałych*: 1970, tabl. 27 (210), s. 32; 1972, tabl. 35 (226), s. 354—359; *Rocznik statystyczny GUS* 1975, tabl. 27 (206), s. 148; *Rocznik statystyczny woj. lubelskiego* 1974, tabl. 16 (82), s. 182.

Wskazuje to na potrzebę utrzymania, a nawet zwiększenia dynamiki nakładów inwestycyjnych w regionie lubelskim we wszystkich sektorach.

V. Drugim czynnikiem określającym zmiany w strukturze gospodarki regionu lubelskiego jest zatrudnienie. Najogólniejszym kryterium dla określenia charakteru i stopnia rozwoju gospodarki regionu jest podział ludności według źródeł utrzymania. Jak bowiem wiadomo, wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym regionu zwiększa się udział ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych (tab. 5). Z danych wynika, że w latach 1950—1974 w regionie lubelskim ponad dwukrotnie zwiększyła się liczba ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych. W wyniku tego procesu w r. 1974 już tylko połowa ludności utrzymywała się z rol-

Tab. 5. Ludność utrzymująca się głównie ze źródeł pozarolniczych i z rolnictwa w stosunku do ogółu ludności w latach 1950—1974

Population dependent on agriculture and on other sources in relation to total population in the years 1950—1974

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Lubelskie
Ze źródeł pozarolniczych	1950	52,9	24,1
	1960	61,6	33,2
	1970	70,2	45,5
	1974	72,9	50,7
Z rolnictwa	1950	47,1	75,9
	1960	38,4	66,8
	1970	29,8	54,5
	1974	27,1	49,3

Źródło: *Rocznik statystyczny GUS*: 1973, tabl. 16 (47), s. 81; 1975, tabl. 15 (58), s. 36.

nictwa. Niemniej jednak wskaźnik ten odbiega znacznie od średniej krajowej (27,1%) i wskazuje na utrzymywanie się rolniczego charakteru gospodarki regionu lubelskiego.¹²

Rozwój społeczno-gospodarczy regionu lubelskiego i związane z nim przemiany strukturalne znajdują pełniejsze odzwierciedlenie w strukturze zatrudnienia (tab. 6). Z uwagi na dostępne dane, rozważania zostaną ograniczone do struktury zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej. Nie zniekształca to jednak obrazu zmian strukturalnych, bowiem nie licząc gospodarki chłopskiej, w gospodarce nieuspołecznionej zatrudniony jest znikomy odsetek pracowników.

Tab. 6. Struktura zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej według sektorów w latach 1950—1973 (w procentach)

Employment structure in socialized economy by sectors in 1950—1973 (in per cent)

Sektory	Polska				Lubelskie			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
W tym:								
sektor I	8,5	7,4	7,2	7,9	9,4	8,1	7,8	9,5
sektor II	52,6	53,3	52,3	52,2	36,9	41,4	42,8	43,0
sektor III	38,9	39,3	40,5	39,9	53,7	50,5	49,4	47,5

Źródło: *Rocznik statystyczny pracy 1945—68*, tabl. 58 (63), s. 74; *Rocznik statystyczny GUS*: 1971, tabl. 7 (84), s. 112; 1973, tabl. 7 (83), s. 109; 1974, tabl. 9 (84), s. 113.

Zawarte w tabeli dane wskazują, że w omawianym okresie w kraju w strukturze zatrudnienia rozpatrywanej w przekroju sektorowym nastąpiły stosunkowo nieznaczne zmiany. Udział zatrudnionych w podstawowych działach produkcji materialnej: przemyśle, budownictwie, rolnictwie i leśnictwie kształtował się w zasadzie na nie zmienionym poziomie, natomiast wzrastał udział pracowników zatrudnionych w usługach, zwłaszcza w sferze nieprodukcyjnej. Powyższa tendencja zmian w zatrudnieniu jest odzwierciedleniem prawidłowości polegającej na tym, że na określonym poziomie rozwoju gospodarki szybciej wzrasta zatrudnienie w sektorze III, zwłaszcza w sferze usług nieprodukcyjnych, niż w sektorze I.¹³ W porównaniu z krajową strukturą zatrudnienia region lubelski cechuje znacznie niższy udział zatrudnionych w sektorze II, a wyższy w I i III. Z uwagi na niższy poziom rozwoju społeczno-gospodarczego regionu lu

¹² Por. kryteria podziału na regiony w pracy: A. Rajkiewicz: *Polityka zatrudnienia a programowanie zmian w rozmieszczeniu sił wytwórczych w gospodarce socjalistycznej* [w:] *Teoretyczne problemy rozmieszczenia sił wytwórczych*, Warszawa 1965, s. 172 i n.

¹³ Por. Górski: *op. cit.*, s. 332 i n.

belskiego i wynikającą stąd potrzebę szybkiego rozwoju produkcyjnych działów gospodarki narodowej (przemysłu i budownictwa) w regionie tym nie ujawniła się tendencja przemieszczania siły roboczej ze sfery produkcyjnej do nieprodukcyjnej. Przeciwnie, udział zatrudnionych pracowników w sektorze III w analizowanym okresie nieznacznie zmniejszył się.

VI. Na zakończenie zmiany w strukturze gospodarki regionu lubelskiego zilustrowane zostaną zmianami w dynamice wzrostu i strukturze produktu globalnego. W wyniku wysokiej dynamiki inwestycji i zatrudnienia produkcja globalna dwu podstawowych działów produkcji materialnej — rolnictwa i przemysłu — wzrastała w regionie lubelskim w szybkim tempie (tab. 7). Biorąc pod uwagę dynamikę wzrostu tych dwu

Tab. 7. Dynamika produkcji globalnej rolnictwa i przemysłu w latach 1950—1974 (w cenach z r. 1960)

Dynamics of gross production of agriculture and industry in 1950—1974 (in prices from 1960)

Wyszczególnienie	Lata	Polska	Lubelskie
Rolnictwo	1950—70	166,1	201,4
	1950=100		
	1960—70	134,0	153,4
	1960=100		
	1965—70	114,4	137,0
	1965=100		
Przemysł	1970—73	120,4	116,2
	1970=100		
	1950—70	759,2	1620,8
	1950=100		
	1960—70	224,8	286,0
	1960=100		
	1965—70	149,5	170,6
	1965=100		
	1970—74	148,7	156,8
	1970=100		

Źródło: *Rocznik statystyczny GUS*: 1971, tabl. 4 (170), s. 74; 1972, tabl. 1, s. 9; 1975, tabl. 3 (210), s. 155; 1974, tabl. 2 (319), s. 292; *Rocznik statystyczny woj. lubelskiego*: 1966, tabl. 5 (54), s. 94; tabl. 1 (83), s. 195; 1972, tabl. 3 (67), s. 95; tabl. 1 (95), s. 144; 1974, tabl. 1 (123), s. 256 (obliczenia własne).

działów wytwarzania można zaobserwować, że tempo wzrostu produkcji globalnej rolnej i przemysłowej znacznie wyprzedzało w regionie lubelskim przeciętne wskaźniki krajowe. W latach 1950—1970 globalna produkcja przemysłu rosła w regionie lubelskim dwukrotnie szybciej niż przeciętnie w kraju. Największe przyrosty produkcji przemysłowej przypadały na lata 1950—1960. W następnych latach 1960—1974 tempo wzrostu globalnej produkcji przemysłowej zmniejszyło się, ale nadal wyprzedzało znacznie tempo wzrostu globalnej produkcji przemysłowej w kraju.

Duże przyspieszenie wzrostu produkcji przemysłowej w regionie lubelskim w latach pięćdziesiątych związane było z bardzo niskim poziomem startu tej dziedziny wytwarzania oraz wysoką dynamiką nakładów inwestycyjnych na rozwój przemysłu w okresie planu sześcioletniego.

Wysoka dynamika wzrostu cechowała także produkcję rolną regionu lubelskiego. Pod względem tempa wzrostu produkcji globalnej rolnictwo lubelskie wyprzedzało przeciętne wskaźniki krajowe, z wyjątkiem lat 1970—1973, w którym to okresie dynamika produkcji globalnej rolnictwa w tym regionie była nieco niższa niż przeciętnie w kraju. Wysokie przyrosty produkcji globalnej rolnictwa w latach pięćdziesiątych spowodowane były występowaniem w rolnictwie lubelskim dużych rezerw produkcyjnych. Wystarczy przypomnieć, że w regionie tym w r. 1946 średnie plony podstawowych zbóż z 1 ha kształtowały się na poziomie niższym niż w r. 1938, a jeszcze w r. 1957 plony czterech zbóż były nieco niższe niż przeciętnie w kraju.¹⁴ Stwarzało to warunki dla szybkiego wzrostu produkcji rolnej w oparciu o tradycyjne metody i techniki wytwarzania.

W wyniku szybszego tempa wzrostu produkcji przemysłowej niż rolnej radykalnie zmieniały się w omawianym okresie relacje między wartością produkcji globalnej tych podstawowych działów wytwarzania (tab. 8). Jeśli w r. 1950 wartość produkcji globalnej przemysłu wynosiła 16,3% wartości produkcji globalnej rolnictwa, to w r. 1973 wartość produkcji globalnej przemysłu wyprzedzała wartość produkcji globalnej rol-

Tab. 8. Zmiany w strukturze wartości produkcji globalnej rolnictwa i przemysłu w regionie lubelskim w latach 1950—1973 (w mld złotych)
Changes in the structure of gross production of agriculture and industry in the Lublin region in 1950—1973 (in milliards of zlotys)

Lata	Produkcja globalna rolnictwa	Produkcja globalna przemysłu	Stosunek wartości produkcji globalnej przemysłu do rolnictwa (produkcja rolna=100)
1950	14,7	2,4	16,3
1955	16,1	6,5	40,4
1960	19,3	13,2	68,4
1965	21,4	22,1	102,3
1970	32,1	35,4	110,2
1973	37,3	49,4	132,4

(Ceny z 1960 r., dla roku 1973 ceny z 1971 r.)

Źródło: *Rocznik statystyczny woj. lubelskiego*: 1966, tabl. 5 (51), s. 94; tabl. 1 (83), s. 195; 1973, tabl. 3 (87), s. 189; tabl. 1 (118), s. 244; 1974, tabl. 3 (87), s. 191, tabl. 1 (123), s. 256.

¹⁴ Por. na ten temat: Z. Mitura, M. Waleszko: *Uwagi o sytuacji rolnictwa w woj. lubelskim*, „Nowe Rolnictwo”, 1957, nr 22, s. 1 i n. oraz cytowany tychże autorów *Zarys...*, s. 116.

nictwa o 32,4%. Dane te ilustrują najdobitniej zasadnicze zmiany, jakie dokonały się w strukturze społeczno-gospodarczej regionu lubelskiego.

Osiągnięty poziom rozwoju rolnictwa i przemysłu w regionie lubelskim jeszcze pełniej odzwierciedla porównanie wartości produkcji globalnej rolnictwa na 1 ha użytków rolnych oraz wartości produkcji globalnej przemysłu uspołecznionego na 1 mieszkańca z analogicznymi wskaźnikami dla całego kraju (tab. 9). Porównanie takie wskazuje na szybką dy-

Tab. 9. Wartość produkcji globalnej rolnictwa w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych oraz wartość produkcji globalnej przemysłu uspołecznionego w przeliczeniu na 1 mieszkańca (w złotych)

Gross production of agriculture calculated per 1 ha of farmland and gross production of socialized industry per inhabitant (in zlotys)

Wyszczególnienie	Lata	Polska		Lubelskie	
		w złotych	procent	w złotych	procent
Wartość produkcji globalnej rolnictwa na 1 ha użytków rolnych (w cenach bieżących)	1959	9 129	100,0	10 001	109,5
	1964	12 406	100,0	11 922	96,1
	1970	15 631	100,0	16 922	107,7
	1973	22 799	100,0	22 942	100,6
Wartość produkcji globalnej przemysłu na 1 mieszkańca (ceny z 1960 r. dla 1974 r. ceny z 1971 r.)	1960	16 391	100,0	7 079	43,2
	1965	23 192	100,0	11 480	49,5
	1970	33 663	100,0	19 271	57,2
	1974	46 500	100,0	28 281	60,9

Źródło: *Rocznik statystyczny GUS*: 1966, tabl. 11 (270); s. 227; 1971, tabl. 8 (174), s. 176; tabl. 11 (304), s. 270; 1973, tabl. 8 (147), s. 167; tabl. 8 (263), s. 253; 1975, tabl. 6 (330), s. 237; tabl. 4 (211); s. 155; *Rocznik statystyczny woj. lubelskiego*: 1961, tabl. 6 (213), s. 174; 1969, tabl. 1 (61), s. 119; 1973, tabl. 1 (118), s. 244 (obliczenia własne).

namikę wzrostu produkcji przemysłowej w regionie lubelskim, powodującą w latach 1950—1974 czterokrotne zwiększenie wartości produkcji globalnej przemysłu uspołecznionego w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Wskazuje ono także na systematyczne zmniejszanie dystansu dzielącego region lubelski od przeciętnego poziomu uprzemysłowienia kraju. Niemniej jednak w r. 1974 produkcja globalna uspołecznionego przemysłu w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosiła nadal 60,9% produkcji krajowej. Znacznie korzystniej wypada porównanie wartości produkcji globalnej lubelskiego rolnictwa z przeciętnym poziomem produkcji rolnej w kraju. W przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych wartość produkcji globalnej rolnictwa w regionie lubelskim w r. 1973 minimalnie wyprzedzała analogiczny wskaźnik krajowy.

Mimo głębokich zmian w strukturze wartościowej produkcji globalnej rolnictwa i przemysłu region lubelski miał w latach 1961—1970 strukturę produktu globalnego typową dla regionów słabiej rozwiniętych.

Wskazuje na to zwłaszcza porównanie struktury dochodu narodowego brutto, wytwarzanego w kraju i województwie lubelskim w poszczególnych sektorach (tab. 10).

Udział sektora I w tworzeniu dochodu narodowego brutto w regionie lubelskim był znacznie wyższy niż przeciętnie w kraju, udział zaś sektora II znacznie niższy i różnice te na przestrzeni lat 1961—1970 uległy stosunkowo niewielkim zmianom.¹⁵ W 1970 roku udział sektora II w tworzeniu dochodu narodowego brutto był w kraju około pięciokrotnie wyższy niż sektora I, podczas gdy w regionie lubelskim przewaga sektora II w tworzeniu dochodu narodowego była stosunkowo nieznaczna (około 12%).

Tab. 10. Struktura dochodu narodowego brutto według sektorów w latach 1961—1970 (ceny z 1961 r., w procentach)
Structure of gross national income by sectors in 1961—1970 (prices from 1961, per cent)

Wyszczególnienie	Lata	Ogółem	W tym		
			sektor I	sektor II	sektor III
Polska	1961	100,0	23,4	57,0	19,6
	1965	100,0	18,6	62,2	19,2
	1970	100,0	13,0	67,8	19,2
Lubelskie	1961	100,0	49,2	29,7	21,1
	1965	100,0	41,8	38,7	19,5
	1970	100,0	34,1	46,3	19,6

Źródło: *Rocznik dochodu narodowego 1965—1968*, tabl. 2 (226), s. 181; *Rocznik statystyczny GUS 1972*, tabl. 24 (114), s. 129.

VII. W r. 1975 wprowadzono istotne zmiany w administracyjnym podziale kraju. W wyniku przeprowadzonej reformy na obszarze byłego województwa lubelskiego utworzono cztery województwa, a mianowicie: bialsko-podlaskie, chełmskie, lubelskie i zamojskie, które wraz z przyłączonym do tego obszaru woj. siedleckim wchodzi w skład makroregionu środkowowschodniego. Wprowadzone na mocy reformy zmiany w podziale administracyjnym kraju mogą nasuwać wątpliwości odnośnie do celowości kontynuowania badań społeczno-gospodarczego rozwoju regionu lubelskiego w granicach sprzed reformy. Zdaniem autora, zmiany te nie podważają celowości kontynuowania tego typu opracowań regionalnych. Pomijając wartości historyczne, z tego typu badań wynikają oceny i wnioski mające istotne znaczenie dla prognozowania rozwoju gospodarki tego obszaru w przyszłości. Prognoza taka powinna bowiem uwzględ-

¹⁵ Z powodu braku danych w sektorze I nie uwzględniono wartości dochodu narodowego brutto wytwarzanego w leśnictwie, którego udział w dochodzie narodowym brutto w kraju wynosi około 1,5%.

niać dotychczasowy poziom i kierunki rozwoju regionu oraz możliwości wynikające z istniejących zasobów. Należy stwierdzić, że w planach rozwoju społeczno-gospodarczego makroregionu środkowo-wschodniego przewiduje się kontynuowanie dotychczasowych koncepcji rozwoju tego obszaru gospodarczego. Główny akcent kładzie się nadal na rozwój rolnictwa oraz tych gałęzi przemysłu, które: 1) mają wieloletnie tradycje w tym regionie, 2) produkują wyroby dla potrzeb rolnictwa, 3) związane są z wykorzystaniem miejscowej bazy surowcowej. Przykładowo można tu wymienić takie gałęzie przemysłu, jak: elektromaszynowy, chemiczny, materiałów budowlanych, rolno-spożywczy itp. Wiodącym ogniwem w gospodarce tego regionu pozostanie nadal rozwój kompleksu gospodarki żywnościowej, a po zakończeniu budowy i uruchomieniu Lubelskiego Zagłębia Węglowego także przemysł wydobywczy i przetwórczy węgla kamiennego. Duże nadzieje na przyspieszenie tempa rozwoju społeczno-gospodarczego makroregionu środkowo-wschodniego wiąże się zwłaszcza z uruchomieniem i rozbudową Lubelskiego Zagłębia Węglowego, które to inwestycje spowodują w przyszłości istotne zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej tego obszaru.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются состояние экономики Люблинщины в период перехода к социалистической индустриализации, основные направления активизации экономики в этом регионе и степень экономического прогресса в период тридцатилетнего существования ПНР. С этой целью автор анализирует изменения, происходящие в микроструктуре хозяйства, т.е. соотношения между тремя секторами: 1) сельским хозяйством и лесным хозяйством (сектор I), 2) промышленностью и строительством (сектор II), 3) широко понимаемой сферой услуг (сектор III).

Изменения, происходящие в макроструктуре хозяйства Люблинского воеводства, автор иллюстрирует размерами инвестиционных затрат, занятости и производства. Существенное значение для анализа, проведенного таким образом, имеет сравнение изменений, наблюдаемых в макроструктуре экономики региона, с аналогичными изменениями в экономике страны. Кроме того, существенное значение для оценки анализируемых экономических процессов имеют основные предпосылки экономической политики государства в данной проблематике.

SUMMARY

The aim of the paper is a presentation of the economy state in the Lublin region since the beginning of socialist industrialization, the main directions of the economic activation of the region, and the economic progress made during the thirty years of the existence of the Polish People's Republic. In order to estimate the economy level in the Lublin region, the present stage in its development, and

directions of economic transformations, the author analyzes the changes taking place in the economic macrostructure, that is, the relations among 1) agriculture and forestry, included in the first sector; 2) industry and construction, included in the second sector; and 3) widely understood domain of services, included in the third sector. The author illustrates the transformations in the economic macrostructure of the Lublin region by the magnitude and structure of investments, employment, and production. In this kind of analysis, a major importance is played by a comparison of changes in the economic macrostructure of the region with the corresponding changes in the economy of the country. For the estimation of the economic processes analyzed it is also important to take into account the basic assumptions of the state economic policy in the domain of the problems in question.